

ЛІНГВІСТИЧНА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лінгвоекспертологія як наука сформувалась в Україні в останнє десятиліття, що підтверджують ґрунтовні наукові (Л. Ажнюк [1], Т. Будко [2], Л. Компанцева [5], термінологічні (Д. Сизонов, Л. Шевченко, Д. Дергач [7]) та навчальні (Л. Шевченко і Д. Сизонов [6]) праці. Проте виокремлення нового напрямку в межах юридичної лінгвістики відбувалося поступово, хоч науково-методична база лінгвоекспертних досліджень була напрацьована ще за радянських часів, зокрема харківськими експертами Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (тепер Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса») у межах лінгвоекспертної школи проф. С. Вула. Питання лінгвоекспертології висвітлено у працях мовознавців (Б. Ажнюк, Л. Ажнюк, К. Голобородько, О. Доценко, Д. Сизонов, Л. Шевченко та ін.) та експертів-практиків (Т. Будко, Ю. Браїлко, С. Долинківська, Є. Ковкіна, Л. Свиридова та ін.).

Тривалий час у лінгвістичних експертизах домінувало авторознавство та авторознавчі лінгвоекспертні дослідження, але двадцять років тому поступово набули особливого значення семантико-текстуальні експертизи. З початком російсько-української війни з 2014 року семантико-текстуальні експертизи становлять основну частину досліджень і потребують розроблення методологічних підходів і відповідних методик аналізу. Загальні принципи проведення лінгвістичної експертизи регулюються Законом України «Про судову експертизу» [3], згідно з яким лінгвістичну експертизу уналежнено до криміналістичних досліджень. За нормативними документами «семантико-текстуальною експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора» [4].

Експертна діяльність здійснюється фахівцями на підставі відповідних професійних знань, підтверджених дипломом про вищу освіту спеціаліста або магістра, та спирається на затверджені методики. Методики представлені в реєстрі Міністерства юстиції України (<https://rmpse.minjust.gov.ua/>). Серед актуальних методик семантико-текстуальних досліджень у реєстрі такі: 1.2.17. Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру у писемному мовленні; 1.2.18. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи; 1.2.19. Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів; 1.2.21. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвого акту «погроза»; 1.2.22. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди; 1.2.23. Методика

проведення судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи у справах з розпалювання ворожнечі та нетерпимості на ґрунті національної належності і релігійних переконань.

Проте наявні методиками не вичерпують основних напрямів семантико-текстуальних досліджень, передусім актуальних під час війни РФ проти України. Серед питань, що не охоплені зареєстрованими методиками, такі, як-от: інформаційний та злочинний вплив, наявність мовних ознак пропаганди, заперечення та виправдовування збройної агресії РФ та окупації України, порушення територіальних меж України тощо. До таких напрямів належать запити на проведення лінгвістичних експертиз за такими питаннями:

1. Заперечення і виправдовування збройної агресії РФ проти України.

Мовними маркерами, характерними для виправдовування, заперечення збройної агресії РФ, представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, заперечення тимчасової окупації частини території України є:

- твердження чи припущення, що агент (суб'єкт) повинен був вчинити певні дії (агресію, окупацію), аби не допустити гірших дій, вчинених кимось;
- пояснення певних дій (агресії, окупації) як вимушеного наслідку чийось інших дій;
- твердження чи припущення, що вчинені дії (агресія, окупація) сприятимуть якомусь позитивному результату;
- наявність евфемізму, який завуальовує, зменшує масштаб події (наприклад, «спецоперація») або трактує воєнні дії в Україні як подію іншого масштабу, де Україна є безсуб'єктною (наприклад, як «війна Заходу проти Росії»);
- наявність евфемічної заміни концептів (наприклад, представлення окупації як возз'єднання чи звільнення).

2. Глорифікація агресорів та окупантів.

З погляду лінгвістичної експертизи термін «глорифікація» насамперед ґрунтується на дефініціях тлумачних словників. Глорифікацію (прославлення) тлумачимо як особливий мовленнєвий акт позитивної оцінки, що передбачає її найвищий рівень – найвищу позитивну оцінку певного суб'єкта. Крім того, для глорифікації характерний публічний характер дії, оскільки надання позитивної оцінки здійснюється для масового адресата опосередковано засобами масової адресації. Серед лексичних засобів вираження глорифікації переважають прикметники (*сильний, хоробрий, сміливий, величний, славний* тощо), іменники (*слава, хвала, гордість, герой* тощо), дієслова (*пишатися, гордиться* тощо). Серед граматичних засобів – спонукальні та окличні речення. Крім того, частотними є метафора, метонімія, епітети, зокрема в художніх текстах (віршах, піснях), що поширюються в публічному просторі. Глорифікація в семантико-текстуальній експертизі передбачає наявність позитивної оцінки на позначення відповідних суб'єктів. Лінгвістична експертиза має спиратися як на традиційні методи семантичного аналізу з виокремленням лексики позитивно-оцінного значення, так і на лінгвопрагматичний задля визначення специфічних мовленнєвих актів прославлення, що є вираженням найвищої міри позитивної оцінки.

3. Розмежування фактичних тверджень та оцінних суджень.

Цей напрям важливий для проведення експертиз щодо захисту репутації, честі та гідності, а також виявлення негативної інформації щодо певної фізичної або юридичної особи. Оцінне судження – це форма мислення, яка виражає суб'єктивну оцінку об'єкта, явища або дії на основі певних критеріїв, цінностей чи особистого ставлення. Таке судження відображає не лише фактологічну інформацію, а й емоційне, моральне чи інше оцінне ставлення суб'єкта до предмета обговорення. Особливого значення у визначенні оцінних суджень має лінгвопрагматичний параметр – комунікативна інтенція мовця, скерована на дискредитацію певної особи або осіб. Оцінне судження набуває форми розповідних, спонукальних та питальних речень. В оцінних судженнях наявна суб'єктивна оцінка, часто експресивно-емоційного типу. Вона є вираженням позиції мовця та його комунікативної інтенції – дискредитації певної фізичної чи юридичної особи. Ознакою оцінних суджень є наявність маркерів суб'єктивної модальності – вставних слів, словосполучень і речень, що вказують на вставлення мовця до повідомлення: *на мою думку, на моє переконання, я вважаю, напевно, можливо, безумовно* тощо. Мовні засоби враження негативної оцінки в оцінних судженнях підпорядковані комунікативній інтенції мовця та його суб'єктивній позиції.

Фактичне твердження – розповідні речення, що передають певний факт або ситуацію дійсності без вираження до цього факту чи ситуації ставлення мовця. Фактичні твердження містять повідомлення про певний факт дійсності, тобто є вербальним репрезентантом логічного категоричного судження, оскільки вони стверджують певний факт. До фактичних тверджень не належать питальні та спонукальні речення. У текстах і висловлюваннях негативної семантики фактичні твердження є розповідними реченнями з об'єктивною негативною оцінкою, напр.: *За офіційною інформацією його оголошено в міжнародний розшук як злочинця.*

4. Пропаганда в умовах російсько-української війни, що має такі ознаки:

- багатоканальність подання ідеологічно насиченої інформації (телебачення, електронні ЗМІ, телеграм-канали, соцмережі, ботоферми тощо), напр., створення ботів з «порожніми» профілями і вигаданими прізвищами, без підписників та інтересів у соцмережах, що «коментують» дописи українських блогерів і політиків наче від реальної особи:

- тиражованість і повторюваність – дублювання інформації в різних контекстах безперервно;

- підвищена емоційність – вплив не на раціональне сприйняття, а на емоційне, підсвідоме, що зумовлено неможливістю перевірки емоційно актуалізованих повідомлень («українські біолабораторії», «українці їдять снігурів», «розп'ятий хлопчик»); насамперед це імітація «свідків» реальних подій із залученням прийому сторітелінгу;

- використання авторитетних думок як аргументів: відомі журналісти, письменники, співаки, актори та інші та їхні вислови на підтримку війни в Україні, а до 2014 року – виправдання анексії Криму;

- залучення зарубіжних експертів з метою створення ефекту міжнародної підтримки російської пропаганди;

- заперечення фактів і викривлення доведеної інформації за допомогою залучення авторитетних думок;

- подання фейкової інформації як достовірної: використання фотографій та матеріалів, що не дотичні до поданої інформації (брехня, фотошоп, підміна фотографій тощо), напр., використання фотошопу для створення фейкової новини.

5. Дослідження мультимодальних текстів набуває актуальності в умовах поєднання нейтрального тексту з пропагандистськими фотографіями та малюнками, зокрема поширеними в соцмережах мемами, фотожабами, листівками. Нейтральна семантика текстової частини підпорядкована маніпулятивній комунікативній стратегії мовця, який у такий спосіб намагається уникнути звинуувачень у запереченні / виправдовуванні збройної агресії або розпалюванні ворожнечі. Витлумачення матеріалів дослідження як цілісного дискурсу з елементами різних знакових систем дає змогу дати відповіді на поставлені питання.

Отже, основні напрями проведення семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз передбачають розроблення нових методик та охоплення ширшого кола питань. Передусім актуальними є питання порушення територіальної цілісності України, заперечення і виправдовування збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників, російська пропаганда, дослідження мультимодальних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство: Науково-теоретичний журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України*. 2012. № 3. С. 47–64.
2. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень): монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 88 с.
3. Закон України «Про судову експертизу». Режим доступу: <https://goo.su/z3gz>.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 (у чинній редакції) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.su/vcH7wPq>.
5. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 318 с.
6. Лінгвістична експертиза. Підручник. Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов. За заг ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.
7. Юрислінгвістика: словник термінів і понять / укладачі: Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов, І.В. Шматко. Київ; ВПЦ «Київський університет», 2015. 348 с.